

Småstykker

MOGENS THOMSEN KAAS-AFFÆREN 1521-23

EN KRITISK STUDIE

AF

ERLING LADEWIG PETERSEN

I DET fuldmagtsbrev, de oprørske jydskede råder 21. december 1522 medgav landsdommer Mogens Munk til forhandlingerne med hertug Frederik, anføres blandt hovedårsagerne til sammensværgelsen mod Christiern II, at »Danmarkes riges raad, tesligesthe Sweriges, Norges ffor-sriffwis tiil wenlighe herremodhe, tages wed theres halls, affliiffwes vdhen dom och alle brødhe, tesligist riddermendts mendh, kiøbstemend, bønder oc almwe, och theris arffgotz ganger vnder kronen, oc aldrig the mue høres tiil ordtz, men dødis som hwn dhe oc vskelliighe creature, berøffwendis thennem liiff, ere oc gotz, oc tesvær theres siele skrøftemoel oc sacrament«. ¹ I den iøvrigt tidligt standardiserede propaganda mod Christiern II indgår denne hovedankepost med sin fulde vægt; den udbygges og specificeres omhyggeligt, således at en af hovedtendenserne netop gik ud på – ganske behændigt – at dokumentere det kongelige styres lovløshed, privilegiestridighed og vilkårlige retskrænkelser. Det er umiddelbart indlysende, at anklagerne først og fremmest tager sigte på det stockholmske blodbad og de øvrige *causes célèbres* fra Christiern II.s stormfulde regeringstid; til de umiddelbart mindre opsigtsvækkende, men lige makabre, hører affæren omkring Mogens Thomsen Kaas til Damsgaard (på Mors), som Christiern II lod opgrave af graven i dominikanerkirken i Århus og ophænge i galgen på byens torv.

Sagen angår en nordvestjydsk herremand, som i kraft af arv havde erhvervet en position som godsejer af jævnt format; slægtsnavnet (her knyttet til det fædrene våben, en mur) antog han fra sin første hustru,

¹ Det kiøbenhavnse Selskabs Skrifter III, Kjbh. 1747, s. 65f.; M. Venge, Christian 2.s fald. Spillet om magten i Danmark januar-februar 1523, Odense University Studies in History and Social Sciences 6, Odense 1972, s. 190.

der var datter af en jydsk rigsråd og landsdommer og søster til viborg-bispen Erik Kaas.² Om hans plads i den nørrejydske lokaladel vidner det allerede, at han i 1519 var villig til eller gik med til at købe sig hjemlov, »da han ikke gerne vilde med på den Sverigesrejse«, med ti færdige øksne, en takst der langt overstiger tilsvarende frikøb.³ Ved beskatningen af de kirkelige institutioner og den menige adel i vinteren 1520 havde man takseret ham for en årsindtægt af 300 gylden og indehaver af ni læster kornskyld; af Hans Tolders bidske kommentarer til listen over Vendelbo stifts menige adel fremgår det, at Mogens Thomsen klassificeres blandt »thy ryddermendz men, som wel for maa at hielpe eth(ers) n(ade)«, udtrykkeligt distanceret fra »thy fatyge ryddermends men, som er icke taxerit effther theres ffor mowe«. ⁴ I den nidkære Ålborglensmands øjne havde den hjemmesiddende lokaladel – og deriblandt Mogens Thomsen – i det mindste rygdækning for at yde sin skærv til krigsfinansieringen, om ikke andet så under trudsler om bekostelig tvangsgarnisonering i København.

Det kan naturligvis ikke på forhånd udelukkes, at den makabre straffelsesaffære fra regeringens side har indeholdt et moment af irritation over den adelige vrangvilje; under alle omstændigheder vidner Hans Tolders registrering af den menige adel om, at samtiden på lokalt plan har tillagt Mogens Kaas en vis velbjergethed, men også kun på det lokale plan. Udover en vis tilknytning til parvenurigsråden Niels Clementsens kreds synes Mogens Thomsen aldrig i levende live at være nået udover sit begrænsede milieu; hans færden afspejles hyppigst som brevidne i lokale godstransaktioner, hvorimod der er levnet os yderligt få spor af hans private aktivitet.⁵ Hans effektfulde sortie lader sig end

² Jf. A. Thiset, Stamtavler over danske Adelslægter IX, Kbh. 1918, s. 203 ff.; om Mogens Thomsen s. 205. Først efter sin faders død skriver han sig konsekvent til Damsgaard.

³ RA. Langebeks diplomatarium 1519 8/5; De ældste danske Arkivregistraturer V. 1, udg. ved Wm. Christensen, Kbh. 1910, s. 57.

⁴ Hans Bartholomæussen t. Christiern II 1520 4/3 med bilag; RA. D. kanc. B 38. Indlæg til registranter og henlagte sager 1471–1533; H. Behrmann, Kong Christian den Andens Historie II, Kjbh. 1815, s. 125–30, specielt s. 128. Ved sammenligning med rostjenestetaksationen 1525 (Nye da.Mag. V, Kjbh. 1827, s. 53) synes Hans Tolders liste at røbe en relativ korrelation. Om adelsbeskatningen, se C. F. Allen, De tre nordiske Rigers Historie . . . 1497–1536 III. 1, Kjbh. 1867, s. 116 f., 121 f., 377 note 5. – 1511 skulde Mogens Thomsen til et planlagt Sverigestogt stille to mand; Da.Mag. 4. r. II, Kjbh. 1873, s. 299; Danske middelalderlige regnskaber 1. r. I, udg. ved G. Galster, Kbh. 1944, s. 130.

⁵ Jf. f.eks. Rep. 2. r., udg. ved Wm. Christensen, V, 1933, nr. 9180, 9881, 10167, 10197; VI, 1934, nr. 11492; J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Udvalg af gamle danske Domme I, Kjbh. 1842, s. 33; Ducholms Diplomatarium, udg. af O. Nielsen, Kjbh.

ikke datere præcist; Hans Tolders omtale i marts 1520 er det sidste sikre livstegn fra Mogens Kaas, og først i adelens og gejstlighedens store manifest mod Christiern II (fra sommeren 1523) beskrives sagen mere udførligt:

Item loedt handt (*Christiern II*) taghæ welbyrdughe mandt Maghens Thamesen wtaff kirckæ och closter, hwilckenn dædhæ wtj alle sacrament, och ey handt wor thillthaledt eller skylt wdjt hanns lewends liif for nogher werlighæ sagh och loedt hanns kropp ophenghæ i Aarss paa thorritt och loedt szaa thaghæ bodhæ hanns och hanns hwstrwes goetsz oc lagdæ wnder kronen wthenn aldt dom och reeth emoedt hanns koninglighe cedt etc.⁶

Allerede den foreløbige håndfæstnings synderegister over Christiern II.s misgerninger havde nævnt affæren; men her hedder det blot, at kongen

mod dom och rett loed . . . ighen opgraffue vdtaff swarthebrødhre kircke i Arss welbyrdwg mannd Moghens Thameszenn, som døde mett sine skell og sacrament som en chrestenn mannd bwrde att giøre, og loed hannom siden henge szom en thiwff vdhen ald domm och rett och tog aldt hanns goedz oc hanns hwsstrwes goedz vndher kronen.⁷

Som vi senere vender tilbage til indeholder disse to versioner af anklageposterne en bemærkelsesværdig forskel; i denne sammenhæng kan vi nøjes med at konstatere, at det blev håndfæstningens kortere version af sagen, som blev formidlet videre til det 16. århundredes historieskrivning. Den reproduceres omtrent ordret (men med tilbørlig betoning af, at personen havde fået kirkens sakramenter) af Poul Helgesen i *Skibbykrøniken*,⁸ og den refereres i vendinger, som helt ensidigt understreger sagens moralske forkastelighed, af Frederik I.s tyske råd Peder Svave i dennes hadske stridsskrift mod Christiern II, vistnok fra 1526.⁹

1872, s. 81 og 96; De ældste danske Archivregistraturer III, Kjbh. 1865, s. 189 og IV, Kjbh. 1885, s. 55; Fru Elline Gøyes Jordebog, udg. af A. Thiset, Kbh. 1892, s. 351; Diplomatarium Vibergense, udg. af A. Heise, Kjbh. 1879, s. 357.

⁶ RA. D. kanc. B 10. Frederik I.s danske registre 1524–32, fol. 349v.

⁷ Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv II, udg. af C. F. Wegener, Kjbh. 1856, s. 68.

⁸ Skrifter af Paulus Helic VI, udg. af M. Kristensen og H. Ræder, Kbh. 1937, s. 91.

⁹ RA. Kongehusets arkiv: Sager vedr. Frederik I.s overtagelse af magten og forholdet til Christiern II 1523–27: Pius Severinus Ligurinus (dvs. Peder Svave), *Defensio principis Friderici regis . . . in immodestiam et maledictiam Christierni regis quondam Danorum: . . . Thomam a Camessis (sic), virum ordinis equestris nobilem, mortuum et sepultum, exhumati mortui cadauer refossum publice in foro Arusij suspendisti, bona insuper illius hereditaria, tu pessimi, eripuisti omnia, et coniugem eius iam viduam nudo etiam muliebri expoliasti . . .*

Mest interesse blandt de sekundære kilder knytter sig til Arild Huitfeldts fremstilling, som længe har været normgivende, i 'Christiern den andens krønike' (1596). Vi kender i dette tilfælde nemlig bag den trykte udgave rigskanslerens manuskript med hans egenhændige rettelser.¹⁰ Kernen i teksten hviler udover manifest-materialet på en ordre fra Frederik I, hvorved denne forbyder nogen at krænke enkens besiddelser af det tilbagegivne, konfiskerede jordegods.¹¹ Men allerede i første version har Huitfeldt tillige indføjet dels en præsentation af Mogens Thomsens personlige forhold, dels – og vigtigst – motiveret den dramatiske hængning ved, at den fandt sted »for nogen ordt, handt skulde thaledt hans mai:tt forner«, altså regulær majestætsfornærmelse.

I sine senere rettelser har Huitfeldt – måske med kansler Niels Kaas som hjemmelsmand – dels indføjet en korrektion af Mogens Thomsens geografiske placering og nogle data angående hans børn, dels foretaget enkelte redaktionelle eller udfyldende rettelser, og endelig mest bemærkelsesværdigt ladet motivet for hængningen: majestætsfornærmelsen erstatte med »nogen wrett, han schulle haffue giortt hans bonder, huoroffuer de klagede«. Selvom den centrale rettelse også kan bero på familietraditionens forsøg på at kaste et forsonende skær over Mogens Thomsens skæbne eller at diskriminere Christiern II.s vilkårlighed, er den samtidig absolut fældende for Huitfeldt. Selv overfor et temperament som kongens vilde krænkelser af nogle bønders rettigheder under ingen omstændigheder have betinget den vanærende dødsstraf; Huitfeldt har overset den modsigelse, der opstod ved hans rettelse, og selv hans første forklaring beror næppe på andet end hans personlige gætværk for at tilvejebringe sammenhæng; rettelsen har medført, at den oprindelige konsistens i Huitfeldts betoning af misforholdet mellem forbrydelsens art og straffen er gået tabt. Majestætsforbrydelsen strider – som vi senere vender tilbage til – endelig mod det samtidige kildestofs oplysninger, men den havde til gengæld altså en helt elementær funktion i Huitfeldts tendentiøse fremstilling af Christiern II.s rædselsregimente.

Arild Huitfeldts behandling kan således uden videre skydes til side; allerede Allen, der af indre sandsynlighedsgrunde påpegede dens urimelighed, fremdrog imidlertid tillige af Münchenersamlingen en bevid-

¹⁰ Arild Huitfeldt, *Historisk Beskriffuelse om hues sig haffue tildragit under Kong Christiern den Anden*, Kjbh. 1596, s. 236f. – Oplysningerne om manuskriptrettelserne skylder jeg arkivar Grethe Ilsoe og kandidatstipendiat Harald Ilsoe. – Jf. også Allen, *anf. arb.* III. 2, Kjbh. 1867, s. 470f.

¹¹ Jf. nedfr. s. 525.

nellesakt fra 15. marts 1521, som lod formode, at Mogens Thomsen havde gjort sig skyldig i dokumentfalsk.¹² Allen, der benyttede affæren i sin karakteristik af Christiern II, betegnede kongens fremfærd som 'tyrkisk retfærdighed', men mente dog, at den ikke havde været malplaceret. Han accepterede bevidnelsesaktens fremstilling som dokumentation for, at Mogens Thomsens brøde bestod i dokumentfalsk; bristen i Allens argumentation ligger da i, at han uden videre identificerede bevidnelsens og rådsmanifesternes sagsfremstilling, og i at han uden forbehold godtog aktstykkets samtidige, men ensidigt kognitive fremstilling.

I dette aktstykke bevidner fire mænd, at de har overværet en husundersøgelse, som Rasmus Clementsen efter kongens ordre foretog på Damsgård; man fandt i et skrin »v blyde indsil« (formentlig seglstamper), som ikke tilhørte Mogens Kaas, og nogle ubeskrevne breve, som var beseglet, men uden »mærcke hæller waben i« seglene. Videre forsikrer de fire vidner, at Rasmus Clementsen ikke beskæftigede sig med andre af Mogens Thomsens breve, og at han ikke »ffor ande lwnne aff sted, en hand sa samme breffwe, som hand haffde breff oc beffalinge aff wor kereste, nodige herre«.

De fire mænds retsgyldige indsats består da kun i, at de med deres segl bevidner, at de har overværet husundersøgelsen. Vidnefremstillingen sikrer formentlig procedurens, men næppe indholdets autenticitet, som tværtimod lader sig anfægte – omend ikke kuldaste – på anden måde. For det første er det naturligvis iøjnefaldende, at aktstykket i noget usædvanlige vendinger så stærkt understreger, at Rasmus Clementsen ikke overskred sine beføjelser, et træk som formentlig kun kan skyldes hans eget ønske eller udtrykkelig kongelig ordre. Rasmus Clementsen – kendt som én af Christiern II.s håndgangne mænd – havde i almindelighed ry for sin voldsomme og ubeherskede adfærd, og hans villige nidkærhed i kongens tjeneste havde pådraget ham den jyske adels inderlige aversion.¹³ For det andet må den ejendommelighed utvivlsomt tages i betragtning, at han (såvidt vi ved) har været Mogens Thomsens sviger-

¹² RA. Münchenersamlingen H 30 nr. 9; C. F. Allen, Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie I, Kjbh. 1854, nr. 4 og s. 4 note 2; E. Ladewig Petersen, Historiske tekster til brug for undervisningen i historieforskningens metodelære, Kbh. 1972, s. 93 (med enkelte tekstrettelser); jf. Allen, De tre nord. Rigers Hist. III. 2, s. 326f. og 470 note 83. – Allen synes dog ikke at have indset, at Huitfeldts fremstilling er sekundær.

¹³ Jf. Allen, Aktstykker, nr. 11 og s. 23 note 1; A. Thiset (Henry Bruun*) i DBL⁴ V, Kbh. 1934, s. 340.

søn.¹⁴ Det stred – selv efter datidens normer – naturligvis mod alle forvaltningsretlige krav til uvildighed, og der kan næppe være tvivl om, at kongen har overdraget Rasmus Clementsen dette delikate hverv efter dennes egen anmodning; sagen lå i hvert fald udenfor hans kompetenceområde som lensmand.

Aktstykkets ægthed lader sig næppe anfægte, men dets vidneværdi belastes unægteligt umiddelbart af ophavssituationen, og affærens reelle indhold sikres på ingen måde af dets fremstilling. Brevet rejser imidlertid tillige en række problemer af juridisk art udover de kritiske vanskeligheder, som allerede er nævnt. For en umiddelbar betragtning indeholder det ved sin opbygning en ejendommelig – omend ikke uforklarlig – dobbelthed. Udover dokumentationen for udfaldet af ransagningen betoner det jo påfaldende stærkt, at Rasmus Clementsen ikke beskæftigede sig med andet end de kriminelle breve og seglstanper, og at han kun konstaterede disses tilstedeværelse i henhold til den kongelige ordre. Den meget nærliggende slutning, at bevidnelsesbrevet – ikke mindst i betragtning af hans personlige habitus – gjaldt Rasmus Clementsens egen person, støder dog på visse vanskeligheder, først og fremmest fordi brevet er overleveret os gennem kongens arkiv, hvor dets anbringelse ikke umiddelbart kan forudsættes at bero på tilfældigheder.

Sagens proceduremæssige kerne ligger formentlig andetsteds. Af bevidnelsesakten fremgår det nemlig indirekte, at der er tale om en ransagning, som ifølge Jydske lov (II 95–100) krævede særlige forudsætninger. For det første tager lovens forskrifter kun sigte på tyverisager (over en vis minimumsgrænse), og for det andet kunde den bestjålne under normale omstændigheder kun foretage husundersøgelsen efter tinglysning overfor granderne af tyveriet og i overværelse af ombudsmanden (eller af vidner). Fandt man mod den sagsøgte benægtelse tyvekosterne i hans varetægt eller hans gemmer, dokumenterede det forbrydelsen. Hertil kan føjes, at husbondeansvaret – hvor hustruen eller børnene ikke var direkte impliceret – alene gjaldt hans hals og hovedlod.¹⁵ Da påkendelsen af falsknerisager forud for denne periode er meget slet oplyst, og da strafudmålingen for falsk synes at have været arbitrær, vil det umiddelbart

¹⁴ A. Thiset i Hist. tidsskr. 5. r. I, 1879, s. 633–35; A. Thiset og V. A. Secher i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2. r. I, 1886–88, s. 179f. – Endnu Thiset karakteriserer (påvirket af Huitfeldt) Mogens Thomsen som en 'berytet bondeplager'.

¹⁵ Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene, udg. af Johs. Brøndum-Nielsen og Poul Johs. Jørgensen, II, Kbh. 1933, s. 309ff.; jf. Stig Iuul, Fællig og Hovedlod. Studier over Formueforholdet mellem Ægtefæller før Christian V.s Danske Lov, Kbh. 1940, s. 89ff.

være mest nærliggende at antage, at det har været muligt ved analogi at sidestille tyveri og falsk i berigelsesøjemed og at ligestille procedure og retsvirkninger i begge sagstyper.

Er denne tolkning korrekt medfører den, at Rasmus Clementsen som den forurettede part med hjemmel i en kongelig ordre – ligestillet med ombudsmandens bemyndigelse – og i overværelse af vidner, men uden beslaglæggelsesfuldmagt har kunnet foretage denne ransagning på Damsgaard. Konstateringen af tilstedeværelsen af de midler, hvormed forfalskninger er begået eller lod sig udføre, må da tolkes som materielt fuldgyldigt bevis for at Mogens Kaas havde midler ihænde til at begå dokumentfalsk; den materielle forfalskning selv nævnes ikke. Denne tolkning ved analogi af retsanvendelsen udelukker naturligvis ikke, at bevidnelsesbrevet har skullet tjene Rasmus Clementsen til personlig dokumentation, men den sandsynliggør, at han har taget initiativet som sagsøger og har opnået den offentligretlige bemyndigelse, som forudsættes, til at foretage ransagning af Mogens Kaas' gemmer. Eksekutionen tilkom derimod givetvis kongemagten, eller mere korrekt – når vi stadig henholder os til lovens forskrift – et nævn, der skulde påkende falsk. Afgørende i denne henseende er det da, at dette bevidnelsesbrev har været blandt de akter, Christiern II bragte med sig i sit eksil. Udvælgelsen har som bekendt ikke været tilfældig,¹⁶ og aktstykkets tilstedeværelse i original i Münchenerarkivet sikrer formentlig den retlige identitet mellem bevidnelsesaktens og rådsmanifesternes sagsbeskrivelser. Arkiveringsomstændighederne lader sig kun forklare ved, at aktstykket har skullet tjene Christiern II til retfærdiggørelse under de forestående juridiske konflikter og pennefejder for et internationalt forum med de nye magthavere i Danmark. Brevet vilde da uomstødeligt kunne dokumentere Mogens Thomsens brøde og dermed gendrive rådets fremstilling af sagens retsstridighed.

Vender vi tilbage til det danske råds fremstilling af sagen i manifesterne mod Christiern II, er det umiddelbart iøjnefaldende, at medens indledningen til Frederik I.s håndfæstning i marts 1523 anker over, at kongen uden dom og ret lod Mogens Thomsen, der havde fået sine sakramenter på behørig vis, hænge som en tyv, udtrykker manifestet sig langt mere raffineret. Det understreger meget tydeligt, at der i levende live ikke havde været rejst tiltale for uærlig sag mod Mogens Thomsen; tildelingen af kirkens sakramenter – et motiv, der fremtræder meget prægnant i propagandaen som helhed – borger for sandheden heraf. Uden

¹⁶ Jf. Emilie Andersen, Lidt om dokumenterne i Christiern 2.s udenlandske arkiv, Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum, Kbh. 1964, s. 9-21, passim.

at manifestet gør sig skyldig i nogen direkte usandfærdighed må vi da nødvendigvis af formuleringen slutte modsætningsvis, at rådet, da det lod manifestet affatte, har været fuldt på det rene med, at Mogens Thomsens vandel ikke havde været pletfri, og at der efter hans død var blevet rettet anklage mod ham for uærlig sag.¹⁷

På den anden side rummer rådets postulater utvivlsomt tillige indsigelse mod kriminel retsforfølgelse af en afdød person (med påfølgende godsconfiskation), måske mod bedre vidende, men i hvert fald ikke uden fortilfælde i dansk (og norsk) retshistorie. I det mindste hjemlede østdansk ret udvej for fredløshedskendelse af afdøde personer.¹⁸ Retsforfølgelsen af Poul Laxmand lod sig ikke direkte bringe ind under dette forhold; kong Hans' søgsmål fik civilretlig karakter og gjaldt erstatningen for den dræbte rigshofmesters forseelse, her opfattet som vitterlig gæld, for hvilken hele fællesboet hæftede.¹⁹ Ikke desto mindre fæster Poul Helgesen og den afdøde rigshofmesters datter – næppe indbyrdes uafhængigt, forsåvidt som Skibbykrønikens tendens røber tilknytning til frændernes eller rådets synspunkter – sig med påfaldende styrke ved, at der ved Poul Laxmands død ikke var rejst uærlig sag mod ham, og at straffen, der her omtales som konfiskation, ulovligt ramte sagesløse arvinger. Else Laxmand påberåbte sig endelig at være i besiddelse af dokumentation for sin faders uskyld i forræderi, og både hendes og Poul Helgesens hovedpåstand går derfor ud på, at der var tale om uærligt drab og at retsforfølgelsen af den afdøde var lovstridig.²⁰ Det vil næppe være uberettiget at drage den konsekvens både af Mogens Kaas-sagen og af den langt mere vidtrækkende Laxmand-sag, at der i adelige kredse har bestået en principiel animositet mod domfældelse af afdøde, forsåvidt konsekvenserne berørte arvingernes materielle interesser. I hvert fald understreger samtlige de kilder, der blev til i 1523, Poul Helgesen og iøvrigt endnu Arild Huitfeldt lovstridigheden af kongens konfiskation af begge ægtefællers gods og løsøre. Forsåvidt som enken kan forudsættes at være uskyldig, er retseffekten da også på dette punkt vitterligt lovstridig.

¹⁷ Hvornår han er død, ved vi ikke; jf. ovfr. s. 518f. Den manglende omtale heraf i vidnebeviset ('salig') dokumenterer i dette tilfælde næppe noget som helst, da der foreligger uærlig sag. At Huitfeldts kronologi er fordærvet har Allen godtgjort, *anf. arb.* III.2, s. 470.

¹⁸ Jf. Stig Iuul, *anf. arb.*, s. 100; P.-E. Wallén, *Die Klage gegen den Toten im nordgermanischen Recht*, *Rättshistoriskt Bibliotek* 5, Lund 1958, kap. 3 og *passim*.

¹⁹ Stig Iuul, *anf. arb.*, s. 100f.; Aksel E. Christensen og Stig Iuul i *Hist. tidsskr.* 11. r. VI, 1960–62, s. 377f., 386ff.

²⁰ *Skrifter af Paulus Helic* VI, s. 67f.; *Hist. tidsskr.* III, 1842, s. 607ff.

Manifestets fremstilling er således på det afgørende punkt groft tendentiøs, men overskrider ved sin velberegnete pointe ikke sandheden. Ganske den samme tendens finder vi i det åbne brev, hvorved Frederik I 30. marts – få dage efter udstedelsen af den foreløbige håndfæstning i Viborg – påbyder, at ingen må hindre Mogens Thomsens enke, fru Elline Pedersdatter Friis i hendes retmæssige besiddelse af sit gods.²¹ Brevets meget udførlige *narratio* redegør for Christiern II.s fremfærd, men føjer til sagsfremstillingen det nye træk, at kongen efter hængningen havde ladet Mogens Thomsen udføre »i marchen i heden jord som et uchristelig creatur« (atter én af klichéerne i den antikongelige propaganda). Pointen ligger ligesom i manifestet i, at Mogens Kaas havde modtaget kirkens sakramenter inden sin død, og at der »stoed aldellis ingen klage eller kiere paa hannom, the tiid han døde«. Kongebrevet oplyser endelig, at rettertinget – formentlig på dette formelle grundlag – har »dømpet forn. Mogens Tomissens krop igien at komme i wied jord« og har restitueret enken og hendes børn besiddelsen af deres gods. Rettertinget udnyttede således anklagen *post mortem* til underkendelse af Christiern II.s afstraffelse og – måske vigtigst – godsconfiskationen, som iøvrigt også måtte komme Rasmus Clemmentsen tilgode.

Den kongelige ordre og manifestet repræsenterer naturligvis på ingen måde indbyrdes uafhængige kilder; de udgår begge fra den samme personkreds og under tilblivelsesomstændigheder, der trods formelle uligheder har meget tilfælles.²² Vi har kun at gøre med ét kildekompleks; men både dettes tilsnigelser og Peder Svaves pamflet, som udelukkende anlægger en moralsk fordømmelse, viser, at de nye magthavere overfor det internationale forum, for hvilket debatten foregik, trods al tendens ikke har dristet sig ind på sagens reelle juridiske aspekter. Der foreligger ingen grund til at underkende rådets fremstilling af affærens ydre forløb. Rent bortset fra, at sagens forløb selv ikke i den politiske propagandas tjeneste lod sig forvandle til ukendelighed, er rådets veltilrettelagte manøvre i sig selv et tungtvejende vidnesbyrd om, at det har haft kendskab til sagens sammenhæng. Manifestet modsiger åbenbart bevidst bevidnelsesaktens sagsfremstilling. Og endelig er kongebrevets retsstiftende ordrer om Mogens Kaas' begravelse og restitutionen af godset til enken

²¹ Nye da. Mag. I, Kjbh. 1794, s. 121 f. Brevet er ikke (som udgiveren anfører) et domsbrev, men en ordinær kanceliikspedition; dets retsstiftende passus har *sanctio*-karakter.

²² Sandsynligvis har manifestet endda kunnet støtte sig til brevet eller den forudgående domskendelse.

helt afgørende for troværdigheden af dette kildekompleks' fremstilling af sagens ydre forløb.

Disse kendsgerninger afgør derimod naturligvis ikke det reelle skyldsspørgsmål, bevidnelsesaktens påstand om, at Mogens Thomsen Kaas havde gjort sig skyldig i dokumentfalsk; dertil er aktstykkets ophavsomstændigheder for usikre. Inddrager vi imidlertid den barbariske afstraffelsesmetode som et levn i kildeundersøgelsen bliver det klart, at Christiern II i symbolsk form har straffet Mogens Thomsen på en måde, som forudsætter uærlig sag. Med hensyn til sagens indhold lader proceduren sig umiddelbart forene med påstanden om dokumentfalsk. Jydske lov (III. 64–65) behandler falskneri sideordnet med mordbrand;²³ den har formentlig først og fremmest sigtet på falsknerier, som krænkede kronens højhedsret (f. eks. falskmøntneri), men også dokumentfalsk synes efterhånden at være blevet omfattet af denne lovforskrift, formodentlig blandt andet fordi retsstiftende adkomstbreve fik en helt central samfundsmæssig funktion. Medens falskneri af denne art oprindelig vistnok havde været straffet arbitrært, betingede denne forbrydelse fra senmiddelalderens domspraksis dødsstraf; undertiden optræder dog også kagstrygning.²⁴ Med hensyn til eksekveringen af dødsstraf skelnede man som bekendt nøje mellem adelige, hvis personlige privilegier fordrede halshugning, hvorimod vanbyrdige mandspersoner blev ikendt 'galge og gren, høj og hedensk jord'; sondringen indebærer således en omhyggelig graduering af vanærende og ærlig afstraffelse uanset forbrydelsens uærlige art.²⁵

I det foreliggende tilfælde tør vi af proceduren med sikkerhed slutte, at Christiern II bevidst må have valgt den vanærende henrettelse *post mortem*; allerede det danske råds samtidige propaganda fremhæver jo iøvrigt, at kongens fremfærd indeholdt en oplagt krænkelse af adelens personlige privilegier, og det samme synspunkt fastholder Huitfeldt. Den procedure, kongen valgte, får derved karakter af politisk demonstration af betydeligt større rækkevidde, end sagen i sig selv havde kunnet

²³ Danmarks gamle Landskabslove II, s. 492–98.

²⁴ H. Matzen, Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret III: Strafferet, Kjbh. 1895, s. 140f. – I det kgl. sagefaldsregister 1522 hedder det dog om en person, at »wor n.herre lodt tage hwden aff hannum i Aarss for eth falst widhne, han wandt«; Da. middelalderl. Regnsk. I. r. I, s. 171; jf. også Kolderup-Rosenvinge, anf. udg. I, s. 83 og 309.

²⁵ Poul Meyer art. dødsstraf i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder III, Kbh. 1958, sp. 455–59. – Afstraffelsen *post mortem* rejser i dette tilfælde næppe juridiske komplikationer, før rigsrådets kendelse udnyttede dette træk; jf. ovfr. s. 523 f.

betinge. Vi tør endvidere af kongens fremgangsmåde med fuld vished slutte, at han på grundlag af i hvert fald Rasmus Clementsens husundersøgelse på Damsgård har fundet det godtgjort – eller mere korrekt: i det mindste har valgt at finde det dokumenteret – at der forelå bevis for at Mogens Thomsen havde begået dokumentfalsk. Den barbariske afstraffelse må have været eksekveret på grundlag af de indicier, der forelå i bevidnelsesakten.

Men hverken den raffineret tendentiøse fremstilling fra rigsrådets side eller bevidnelsesakten godtgør med ubetinget sikkerhed Mogens Thomsens skyld. For det første bevidner husundersøgelsen strengt taget kun, at han har haft midler ihænde til dokumentforfalskning; den komplette mangel af konkrete falske eller omtale heraf udelukker verifikation. Kun Rasmus Clementsens sandsynlige initiativ til, at sagen er blevet rejst, kunde tale for at Mogens Thomsen har omsat sin kriminelle hensigt i reelle forfalskninger. Vigtigere er det for det andet trods den umiddelbart nærliggende sandsynlighed for falskneri, at rigsrådets viden om sagen i første instans formentlig hviler på, hvad Rasmus Clementsen og fru Elline Friis har kunnet berette. Som part i sagen, som interessant i dens udfald og som ansvarlig for husundersøgelsen har hans vidnesbyrd da næppe afgørende vægt. Selv var det lykkedes Rasmus Clementsen i rette tid at skifte over til de nye magthaveres parti; 22. januar 1523 meddelte han sin broder, at han ved sin ankomst til Viborg – under trusler om at komme til at dele skæbne med Hans Tolder fra Ålborg – var blevet tvunget over i den oprørske lejr og derfor »icky lengier kan giøre hans nade myn troff thienist«. ²⁶ Allerede 30. januar rejste han overfor rådet klage over, at Christiern II uden ret og dom havde frataget ham en del af hans gods og en sum penge. Rigsrådet tildømte ham – med en enkelt undtagelse – det tabte gods, og føjede uvist hvorfor til, at det ikke vilde antage nogen ny konge, uden at denne stadfæstede rådets kendelse. ²⁷

Sagens ydre omstændigheder – og specielt Rasmus Clementsens manøvrer – sikrer altså ikke fuldtud, at Mogens Thomsen virkelig har begået dokumentfalsk, skønt al sandsynlighed kan tale derfor. Men dens forløb underbygger derimod ved den konsekvente anvendelse af tyveriprocedure antagelsen af dens reelle enhed fra 1521–23, og forløbet viser

²⁶ Allen, Aktstykker, nr. 13.

²⁷ Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udg. af Kr. Erslev og Wm. Møllerup, Kjøbh. 1879, s. 5; jf. s. 17 og 198; jf. A. Thiset og V. A. Secher, anf. arb., s. 176 ff.; Venge, anf. arb., s. 31, 101 f., 141 ff.

tillige med fuld sikkerhed, at Christiern II har straffet denne person på en måde, der forudsætter falskneriet, og som tillige indeholdt en ganske alvorlig politisk demonstration. Og forløbet godtgør endelig, at rigsrådet har lagt sin behandling af sagen således til rette, at også den forudsætter Mogens Kaas' brøde. I sig selv er sagen vel af ret ubetydelige dimensioner; men den har først og fremmest stadig sin interesse ved det meget konkrete lys, den kaster over konflikten mellem de oprørske, jyske råder og Christiern II, og over den bidske, men særdeles behændige propaganda, der fulgte i konfliktenes kølvand. I hvert fald havde affæren vakt tilstrækkelig opsigt til, at Poul Helgesen i sin rimkrønike 1523 lod Christiern II sige: »Jeg loedt ophenge leffuindes och døde, fordij kom ieg ij thenne møde«. Og endnu fire år senere hentyder han i sit svar til Hans Mikkelsen til, »huor store een synd thet wor, ath brwge grwmhed mod been och døde kroppe«. ²⁸

SUMMARY

The Mogens Thomsen Kaas-affair 1521-23

A critical Study

THIS paper concerns itself with a minor, but obscure affair during the last years of the turbulent reign of Christiern II (1513-23): At an unknown date the king had Mogens Thomsen Kaas, a middle-size noble of Northern Jutland and politically insignificant, unburied and hanged at Århus. The manifests of the state-council (*rigsråd*) issued upon the expulsion of Christiern II in 1523 reproach the king for this procedure towards a person, who died unconvicted of any crime after having received his sacraments, for having violated the noble privileges and for having this person's and his wife's estates confiscated. On the other hand a testimony, issued by four persons in 1521, and preserved in the king's archives, informs us that Rasmus Clementsen, a semi-noble upstart and royal official, had found during an investigation (authorized by the king) of Mogens Thomsen's manor house false seals and other means of forging documents.

Evidently, the council's manifests are tendentious in stressing the fact that Mogens Thomsen died unconvicted; on the other hand the testimony of 1521 cannot be absolutely trusted, seing *i. a.* that Rasmus Clementsen was a son-in-law of Mogens Thomsen, whose guilt is probable, but not proved. An analysis of the legal procedure applied seems to demonstrate that the king has prosecuted the trial and the execution according to the theft-prescripts of the Jutland law (*Jydske lov*), analogized here to forgery. The barbarian execution *post mortem*,

²⁸ Skrifter af Paulus Helie I, s. 174 og II, s. 81.

notoriously and demonstratively violating noble privileges, can lay claim to political significance, but the main interest of this study lies in the fact that, methodologically, the reconstruction cannot, immediately, build upon the information of the narrative sources available, at least not beyond the naked bones of facts. Obviously, the reconstruction of this obscure affair, and particularly of the motives of the royal procedure, can be based, only, on exploitation of the sources in their capacity of survivals of the events: on the legal procedure applied and on the tendencies of the manifests, the normative attitude of the sources towards the affair and its implications. Finally, the reconstruction seems possible, only, by fitting the legal procedure, actually applied, to the prevalent system of criminal law.